

Zachodniopomorski Uniwersytet Technologiczny w Szczecinie

Krzysztof Bizio

Architektura i urbanistyka śródmieścia Szczecina w latach 1945–1981. Analiza genezy i próba oceny obecności w mieście współczesnym w oparciu o wybrane przykłady

Słowa kluczowe: Szczecin, architektura, urbanistyka

Key words: Szczecin, architecture, urban planning

Wstęp

Genezę śródmiejskiej architektury i urbanistyki Szczecina z lat 1945–1981 oceniać można z różnych perspektyw. Podstawą porównań jest po pierwsze jej odniesienie do rozwiązań architektury i urbanistyki powstającej w innych ośrodkach w kolejnych okresach stylistycznych. W tym ujęciu rodzące się od końca lat 40. środowisko architektoniczne absolwentów Szkoły Inżynierskiej, przekształconej w 1955 r. w Politechnikę Szczecińską, i twórców napływających z innych ośrodków akademickich stosunkowo wiernie wpisywało się w zmieniające się tendencje stylistyczne. Drugą z perspektyw, która nadała indywidualne cechy tej architektury, była jej relacja z zastanym środowiskiem przestrzennym. Od 1720 r.¹ przestrzeń miejska Szczecina tworzona

¹ W 1720 r. w Sztokholmie podpisano szwedzko-pruski traktat. Na jego mocy Prusy uzyskały część Pomorza wraz ze Szczecinem.

była przez społeczeństwa Prus, a następnie bismarkowskiej i wilhelmińskiej Rzeszy, Republiki Weimarskiej i III Rzeszy². Polscy architekci, podobnie jak to miało miejsce także w innych miastach tzw. Ziemi Odzyskanych, stanęli wobec kontekstów, w których nowa architektura odnosiła się nie tylko do problemów funkcji i formy, ale stanowiła swego rodzaju deklarację polityczną. W znacznej mierze ich wybory opierały się na zasadzie kontrastu, brak było wielu przykładów analogii, prób kontynuacji i paraleli próbujących zachowywać tożsamość historyczną. Postawa ta wzmacniana była przez stosunek modernizmu do miasta historycznego, w tym szczególnie do miasta czynszowego, który w czasie tworzenia swych dogmatów, zakładał ich zmianę, a nawet zagładę i realizację w to miejsce wizji nowoczesnego miasta³.

Po roku 1989 doszło do zmian politycznych, które przełożyły się bezpośrednio na przestrzeń miejską, w tym także na stosunek społeczności lokalnej do architektury powstającej przed II wojną światową oraz architektury powstającej w okresie PRL-u. W ostatnich kilkunastu latach doszło w Polsce do wyburzeń wielu anonimowych, ale także i środowiskowo uznawanych za znaczące dzieł architektury okresu powojennego⁴. Podobne procesy dotknęły także architekturę szczecińską. Równocześnie jednak pojawiły się tendencje odwrotne, część z dzieł objęto ochroną konserwatorską, wprowadzając w nie nowe funkcje.

Architektura powstająca w odmiennych systemach ekonomicznych oraz projektowanie oparte najczęściej o odmiennie założenia dotyczące funkcji miejskich⁵, konfrontowane są obecnie z nową rzeczywistością miasta początku XXI w. Uzasadnione wydają się zarówno podejmowane współcześnie próby oceny szczecińskiej architektury i urbanistyki powstającej w latach 1945–1981 z perspektywy zasad ich obecności we współczesnej strukturze miejskiej, jak i wypracowywanie odpowiedzi na pytanie o ich przyszłość.

² Krótkim epizodem w czasie wojen napoleońskich była francuska okupacja Szczecina.

³ Krytyczny stosunek modernistów wobec miasta eklektycznego stanowił istotną część ich programu. Propagatorem tych zmian był m.in. Le Corbusier ze swym projektem Plan Voisin. Wizja nowego centrum Paryża nie doczekała się nigdy realizacji. Stała się ona jednak fantazmatem, do którego dążyli awangardowi architekci, a szansą na jej realizację stały się zniszczenia II wojny światowej.

⁴ Wśród przykładów wyburzeń budynków uznanych za ikony polskiego modernizmu wymienić można warszawski Supersam – proj. Jerzego Hryniewieckiego, Macieja Krasieńskiego i Macieja Gintowta; dworzec PKP w Katowicach – proj. Wacława Kłyszewskiego, Jerzego Mokrzyńskiego i Eugeniusza Wierzbickiego; i wiele innych.

⁵ Przykładem takich zmian były sale kinowe, które powstawały szczególnie w latach 50. i 60. w większości dużych, średnich i małych miast. W związku ze zmianami dystrybucji filmów doszło do zamknięcia kilku tysięcy takich obiektów. Tylko dla nieznaczącej ich części znaleziono rozwiązania pozwalające na zachowanie ich układów przestrzennych.

Kontekst śródmieścia Szczecina

Współczesne śródmieście Szczecina składa się z kilku obszarów. Najstarszym z nich jest obszar Starego Miasta, którego układ przestrzenny kształtowany był od średniowiecza⁶. W wieku XIX rozpoczął się rozwój terytorialny miasta. 9 stycznia 1845 r. król Fryderyk Wilhelm IV podjął decyzję o przesunięciu umocnień fortyfikacyjnych w kierunku południowym i lokalizacji rozbudowywanego obszaru Nowego Miasta pomiędzy dworcem kolejowym i Fortem Prusy. 30 maja 1873 r. cesarz Wilhelm I i kanclerz Bismarck podpisali ustawę dotyczącą systemu twierdz w Rzeszy, w tym także rozporządzenie o likwidacji ośmiu twierdz niemieckich, pośród których znalazł się Szczecin. Dopiero ta decyzja w praktyce oznaczała możliwość rozpoczęcia nieograniczonego rozwoju terytorialnego miasta. Od 1874 r. prowadzone były przez władze miasta działania, których celem było stworzenie nowego planu rozbudowy. W ostatnich dwóch dziesięcioleciach XIX w. i pierwszych latach wieku XX powstała dzielnica czynszowa, wyznaczająca w znacznej mierze *genius loci* miasta. Na początku XX w. doszło do zagospodarowania Fortu Leopolda, ostatniego fragmentu pofortyfikacyjnego, znajdującego się w dzisiejszym śródmieściu. Głównym elementem założenia stało się zrealizowanie pasażu z widokiem na Odrę. Pasaż ten, dla uczczenia zasług nadburmistrza Hermana Hakena, nazwano w 1903 r. Hakenterrasse.

W wyniku skierowanych w rejon stoczni i portu bombardowań alianckich, które w głównej mierze odbyły się w czerwcu 1944 r., doszło do znaczącego zniszczenia Starego Miasta i części założeń architektonicznych dzielnicy powstałej na przełomie XIX i XX w. Walki o miasto, pomiędzy armią hitlerowską i oddziałami wojsk radzieckich, trwały do drugiej połowy kwietnia 1945 r. Władze polskie przejęły administrację Szczecina w dniu 5 lipca 1945 r.

Pierwsze lata odbudowy i socrealistyczny epizod

Dwoma najważniejszymi czynnikami oddziałującymi bezpośrednio po zakończeniu II wojny światowej na inwestycje budowlane w Szczecinie była sytuacja geopolityczna i stosunkowo dobrze zachowanie zasoby mieszkaniowe. W swym sławnym przemówieniu z 5 marca 1946 r. z Westminster College w Fulton Winston Churchill powiedział: „Od Szczecina nad Bałtykiem do Triestu nad Adriatykiem opuściła się żelazna kurtyna w poprzek konty-

⁶ Szczecin uzyskał prawa miejskie w 1243 r.

mentu⁷. Brytyjski premier opisał tymi słowami dominację ZSRR nad krajami wschodniej Europy, a także wyznaczył początek zimnej wojny. W planach tych Szczecin miał stać się miastem pierwszej linii ataków wojsk radzieckich wychodzących na równiny północnych Niemiec. Czynnikiem ten spowodował, iż mimo podjęcia wysiłków na rzecz osiedlenia w mieście napływającej ludności polskiej, wyczuwalny był klimat tymczasowości⁸. Równocześnie jednak trwało w nim codzienne życie, a zachowanie poza dzielnicami centralnymi stosunkowo dużej liczby niezniszczonych budynków, pozwalało na płynne rozlokowania nowoprzybytych. W końcu lat 40. i na początku lat 50. wykonywano prace porządkowe i remontowe, głównie przystosowujące istniejące zasoby mieszkaniowe. Wysiłki organizacyjne skupiono na odbudowie i wznowieniu pracy zakładów przemysłowych. Pomimo przewiezienia w głąb ZSRR wyposażenia stocznioowego, już w 1948 r. doszło w Szczecinie do pierwszych wodowań statków dalekomorskich⁹. Jedną z pierwszych realizacji mieszkaniowych stała się budowa Śródmiejskiej Dzielnicy Mieszkaniowej (il. 1), która znajdowała się w okolicach ówczesnych ulic Lotników, Mazurskiej i Jedności Narodowej. Uzupełniała ona zbombardowany fragment kwartałów mieszkaniowych powstałych w ostatnim dziesięcioleciu XIX w. Realizację z lat 1953–1955 wykonano w duchu socrealizmu, odnosząc się do osiągnięć warszawskiej Marszałkowskiej Dzielnicy Mieszkaniowej, czy też Kościuszkowskiej Dzielnicy Mieszkaniowej z Wrocławia. Zaproponowane w Szczecinie rozwiązania architektoniczne wyróżniają się umiarem. W układzie urbanistycznym kontynuowano i powielano historyczne linie zabudowy. Zachowano, nieznacznie jedynie zwiększając w stosunku do zabudowy sąsiedniej, gabaryty nowoprojektowanych obiektów. Charakterystycznym elementem, wyróżniającym nową zabudowę, stało się wprowadzenie wysokich dachów krytych dachówką. Choć ze względu na percepcję zabudowy z przylegających ulic dachy te nie zdominowały układu bryłowego, to jednak stanowiły formalne odcięcie się od czynszowych kamienic wieńczonych gzymsem i płaskim dachem pulpitowym skierowanym w stronę podwórza. Na tle eklektycznej zabudowy końca XIX w. podkreślić należy także monumentalizację kompozycji elewacji frontowych. Autorami założenia był zespół pod kierunkiem inż. arch. Henryka

⁷ W. Churchill, *Sinews of Peace*, przemówienie wygłoszone 5 marca 1946 r. w Westminster College w Fulton w stanie Missouri, za: <http://www.ntanet.net/sinewspeace.htm> (data dostępu: 16 czerwca 2016).

⁸ Przykładem poczucia tymczasowości wśród mieszkańców była krążąca około 1955 r. plotka o chęci zwrotu Szczecina dla NRD w dziesięciolecie istnienia tego państwa.

⁹ Pierwsze wodowanie statku pełnomorskiego w powojennym Szczecinie odbyło się w 1948 r.

Il. 1. Styk socrealistycznej pierzei Śródmiejskiej Dzielnicy Mieszkaniowej (po lewej) z zabudową z przełomu XIX i XX w. (po prawej), znajdującą się przy ul. Jana Pawła II (dawną ul. Jedności Narodowej) w Szczecinie (fot. K. Bizio)

Nardegó, absolwenta Wyższej Szkoły Inżynierskiej w Szczecinie. Wraz z grupą młodych architektów Nardy wchodził w życie zawodowe w początkach lat 50. XX w. i podobnie jak jego rówieśnicy w innych ośrodkach rozpoczął swe pierwsze prace w stylistyce socrealizmu, aby w kolejnych latach – jako pracownik Biura Projektów i Studiów Budownictwa – tworzyć po październiku 1956 r. w stylistyce modernizmu¹⁰.

Geneza i przykłady modernistycznych realizacji z obszaru Starego Miasta

Naturalnym polem do rozpoczęcia pierwszych inwestycji stał się obszar Starego Miasta, który w przeważającej części został zniszczony, a grunty zalegały tam do początku lat 50. W wyniku wewnętrznego konkursu, w którym brały

¹⁰ Podobną drogę od „socrealizmu do modernizmu” przeszli także inni polscy architekci, jak chociażby wybitni twórcy Henryk Buszko i Aleksander Franta.

udział także architektki spoza Szczecina¹¹, wybrany został zespół młodych architektów, także absolwentów szczecińskiej Szkoły Inżynierskiej. Zaproponowana przez nich idea odbudowy, a w praktyce budowy nowego osiedla mieszkaniowego zlokalizowanego na terenie dawnego Starego Miasta, rozpatrywana musi być w szerszym kontekście. W większości dużych miast wojewódzkich, w których doszło do zniszczeń wojennych jeszcze w latach 40., rozpoczęto prace związane z odbudową zespołów staromiejskich. Choć przyjmowano różne strategie konserwatorskie, czego najbardziej znanymi przykładami były zespoły staromiejskie w Warszawie i Gdańsku, to jednak zdecydowano się na częściowy chociażby powrót do historycznych układów. W Szczecinie decyzję o odbudowie zespołu staromiejskiego podejmowano około 1955 r., co w połączeniu z niechęcią do rekonstrukcji układów uznanych za ponemieckie, wpłynęło na wybór odmiennych rozwiązań. Autorami różnych części projektu byli: Waław Furmańczyk, Leonard Kotowski, Władysław Michałowski, Witold Jarzynka oraz szereg współpracujących i konsultujących osób.

Na terenie Starego Miasta, w sąsiedztwie niewielkiej liczby zachowanej zabudowy, wprowadzono w istocie osiedle mieszkaniowe składające się z wolnostojących budynków mieszkalnych w układzie klatkowym oraz punktowym, ustawionych jedynie w swobodnym nawiązaniu do historycznego układu drogowego (il. 2). Przestrzenie pomiędzy budynkami zaprojektowano jako typowe wnętrza osiedlowe, z placami zabaw i zielenią. W późniejszym okresie autorzy opracowania podkreślali, że na wprowadzenie zupełnie nowych rozwiązań przestrzennych zasadniczy wpływ miał kompletny brak zachowanych w zasobach archiwalnych przekazów ikonograficznych dotyczących zabudowy historycznej oraz znikoma ilość budynków, które uznawano za wartościowe i godne odtworzenia, i odbudowy, do których zaliczono jedynie staromiejski ratusz, kościół św. Jakuba, kościół św. Jana i kamienicę Loitzów¹².

W rozwiązaniach architektonicznych zastosowano charakterystyczną formę ram konstrukcyjnych wykonanych w technologii wykorzystującej beton i lokalny gruz oraz cofnięto nieznacznie ściany elewacyjne (il. 3). Rozwiązanie to miało, w myśl ich twórców, nawiązywać do rytmicznego podziału zabudowy staromiejskich kamienic. Budynki miały najczęściej cztery kondygnacje

¹¹ Rozwiązania w estetyce socrealizmu, które nie spotkały się jednak z pozytywnym odbiorem, zawierała PKZ z Warszawy.

¹² A. M. Szymski, *Architektura i architektki Szczecina 1945–1995. Architektura Szczecina na tle osiągnięć polskiej architektury współczesnej (Próba syntezy)*, Wydawnictwo Uczelniane Politechniki Szczecińskiej, Szczecin 2001, s. 57.

Il. 2. Zestawienie fragmentu układu urbanistycznego Szczecina wraz z podziałem własnościowym zabudowy Starego Miasta sprzed zniszczeń II wojny światowej z budynkami powstałymi w drugiej połowie lat 50. XX w. (oprac. K. Bizio)

Il. 3. Fragment zabudowy Starego Miasta w Szczecinie z łukowato ustawioną pierzeją przy pl. Orła Białego (fot. K.Bizio)

mieszkalne oraz piątą, w której – w związku z wysokim dachem – lokowano pralnie, suszarnie i inne funkcje wspólne. Tylko w niewielkiej liczbie parterów przewidziano umieszczenie lokali handlowych, a osiedlowy charakter inwestycji spotęgowało wprowadzanie w poziomie parterów garaży. Za sukces realizacji, opisujący w obiektywny sposób trudne warunki jej powstania, autorzy projektu uznali wprowadzenie dachówki i wysokich dachów¹³.

Uzyskany efekt spotkał się w pierwszych latach ze stosunkowo przyjaznym przyjęciem mieszkańców, co w znacznej mierze wynikało z dużego zapotrzebowania na nowe mieszkania oraz opinii, że polegało na „konsekwentnym wprowadzeniu nowej architektury, nie siląc się na jej archaizowanie”¹⁴. W istocie jednak rezultat taki stanowił bardzo daleką, a wręcz nieczytelną, reminiscencję zabudowy historycznej. O ideach projektowych świadczyć mogą plany z pierwszej połowy lat 60. XX w., kiedy to od strony Odry zaprojektowano trzy budynki wysokościowe, które zmieniłyby, a w istocie całkowicie zdewastowałyby, panoramę miasta. Do realizacji tego pomysłu nie doszło ze względu na złe warunki gruntowe i tylko temu faktowi zawdzięczać można zachowanie omawianego obszaru jako rezerwy inwestycyjnej i podjęcie na nim po 1989 r. realizacji odtwarzających układ urbanistyczny i historyczne gabaryty zabudowy.

Realizacja szczecińska znalazła swe analogie w rozwiązaniach w innych miastach Pomorza Zachodniego. W oparciu o zasadę wprowadzania zabudowy osiedlowej wykonano realizację zespołów na terenach staromiejskich w Szczecinie-Dąbiu, Stargardzie Szczecińskim, Kołobrzegu, Kamieniu Pomorskim, Gryfinie, Gryficach, Goleniowie, Słupsku i Pyrzycach, zaprojektowane przez architektów Biura Projektów i Studiów Budownictwa i Miastoprojektu-Szczecin.

Geneza i przykłady modernistycznych realizacji w zespole z przełomu XIX i XX w.

Po październiku 1956 r., wraz ze zmianami politycznymi w architekturze polskiej rozpoczyna się okres fascynacji modernizmem, który znajduje także

¹³ Relacje takie składał jeden z autorów – architekt Witold Jarzyńska. W myśl jego słów w związku z brakami drewna w budownictwie, rozważano wprowadzenie dachów płaskich. Tylko dzięki wysiłkom zespołu projektowego udało się doprowadzić do realizacji dachów wysokich. Symptomatyczny jest fakt, że w przypadku większości pozostałych miast Pomorza Zachodniego, których realizację wzorowano na rozwiązaniach szczecińskich, wykonano już dachy płaskie.

¹⁴ P. Zaremba, H. Orlińska, *Urbanistyczny rozwój Szczecina*, Poznań 1965, s. 110.

odzwierciedlenie w urbanistyce i architekturze śródmieścia Szczecina. Przełom lat 50. i 60. to czas transformacji zniszczonych śródmieść europejskich miast. Kanoniczna w tym zakresie stała się realizacja zabudowy berlińskiej dzielnicy Hansaviertel. W centrum miasta, w miejscu w którym przed 1945 r. znajdowała się zabudowa historyczna, powstaje nowoczesne osiedle którego autorami są m.in. Walter Gropius, Alvar Aalto, Arne Jacobsen, Oscar Nemeyer i czołówka architektów zachodnioniemieckich. Zaledwie kilkuletnim przesunięciem nowe, nawiązujące do modernistycznych koncepcji realizacje śródmiejskie powstają także w centrach miast polskich, z których najbardziej chyba znanym przykładem stało się warszawskie osiedle Za Żelazną Bramą, autorstwa architektów Jerzego Czyży, Jana Furmana i Andrzeja Skopińskiego. Realizowane koncepcje zakładały budowę nowych założeń architektonicznych, opartych o wiodącą funkcję mieszkaniową, którą uzupełniano o lokalne usługi. Projektowane rozwiązania programowo odcinały się od zabudowy znajdującej się na tych terenach przed ich zniszczeniami. Proponowano najczęściej liniowe lub punktowe układy budynków, osadzone zgodnie z corbusierowskimi ideami w zieleni, otwarte na słońce i przestrzeń.

W okresie tym Szczecin stawał się jednym z wiodących polskich ośrodków śródmiejskich przekształceń. Docenieniem tych ambicji było poświęcenie jednego z numerów miesięcznika „Architektura” z 1961 r. realizacjom oraz planowanym szczecińskim inwestycjom. Stan taki opisany został w następujący sposób przez Wojciecha Bala, Roberta Dawidowskiego i Adama M. Szymskiego:

„Zniszczone dzielnice śródmiejska i staromiejska, będące najwartyściowszą częścią przedwojennej struktury miejskiej, stanowiącej o owym nieuchwytnym, lecz niezbędnym do identyfikacji przestrzennej *genius loci*, uznano za potencjalną rezerwę terenową dla przyszłych przedsięwzięć inwestycyjnych, planowanych z iście rewolucyjnym rozmachem, zgodnie z ideą nowoczesnego miasta, którego obraz – nowoczesnego centrum, wyznaczać miały smukłe wysokościowce, wieloprzestrzenne obiekty handlowo-rozrywkowe i kryte obiekty rekreacyjno-sportowe”¹⁵.

Podstawowym typem powstającej zabudowy stała się wielorodzinna architektura mieszkaniowa, która uzupełniana była funkcjami użyteczności publicznej. Wciąż panujące zapotrzebowanie na nowe mieszkania realizowane było na terenach najlepiej dostępnych, jakimi po zabudowie zespołu staromiejskiego stały się fragmenty poddane urbanizacji na przełomie XIX

¹⁵ W. Bal, R. Dawidowski, A. M. Szymski, *Architektura Polska lat 1945–1960 na obszarze Pomorza Zachodniego, Szczecin 2004*, s. 125.

i XX w. Nasilenie realizacji mieszkaniowych w śródmieściu nastąpiło w pierwszej połowie lat 60. XX w., choć pojedyncze realizacje kontynuowano także w latach 70.¹⁶

W rozwiązaniach urbanistycznych z drugiej połowy lat 50. i z lat 60. wyróżnić można dwa podstawowe typy realizacji mieszkaniowych:

- (1) nowe kwartały zabudowy,
- (2) uzupełnienia zabudowy o charakterze plombowym.

(1) W wyniku działań wojennych zniszczonych częściowo lub całkowicie zostało kilkadziesiąt kwartałów z przełomu XIX i XX w., które rozproszone były w różnych częściach miasta.

Pierwszym ze schematów kwartałowych było równoległe ustawianie ciągów budynków klatkowych, które orientowano w zależności od możliwości w układzie południkowym. Przykładem tego typu rozwiązania był kwartał zabudowy zaprojektowany na początku lat 60. w układzie grzebieniowym pomiędzy ulicami Wyzwolenia, Małopolskiej, Mazowieckiej i Matejki (il. 4), autorstwa Henryka Nardego i Bogdana Wojteckiego.

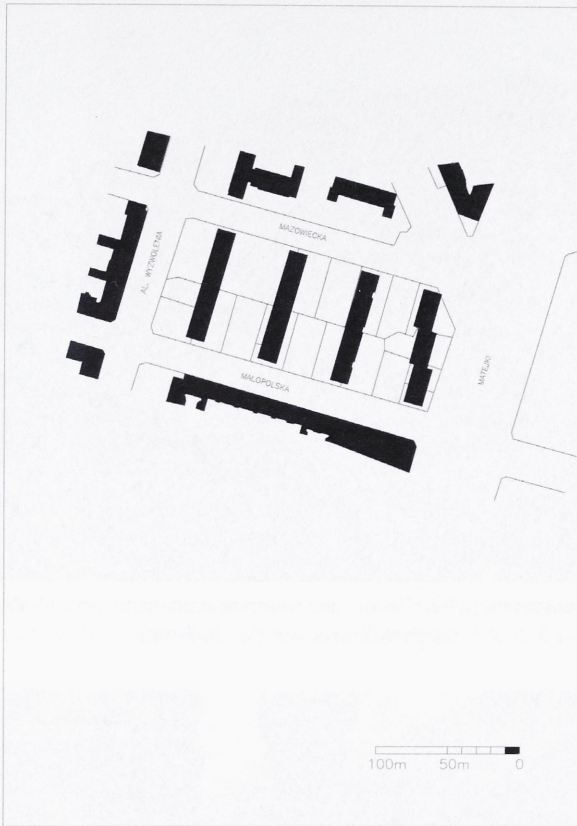
Drugim ze schematów kwartałowych było ustawienie budynków wzdłuż ciągów komunikacyjnych. Pozwalało to na częściowe uzyskanie zabudowy zbliżonej do formy pierzejowej, co sprzyjało wprowadzaniu w parterach punktów handlowych. Taki typ rozwiązań stosowano szczególnie chętnie wzdłuż ciągów publicznych i handlowych. Najpełniej taki typ zabudowy (il. 5) prezentują budynki projektowane przez architekta Henryka Nardego na przełomie lat 50. i 60. wzdłuż al. Wyzwolenia (dawniej Jaromira).

Trzeci ze schematów kwartałowych był oparty o wysoką zabudowę punktową. Najbardziej charakterystycznym przykładem takiego rozwiązania były dwa budynki przy Placu Grunwaldzkim, zaprojektowane w 1962 r. przez architekta Tadeusza Ostrowskiego (il. 6). Budynki te zlokalizowano w zniszczonej, centralnej części XIX-wiecznego fragmentu. Poprzez swój kształt i wysokość ustawiono je w układzie, który pozwolił na zachowanie centralnej formy w kontrze wobec zachowanego fragmentu zabudowy placu.

Pozostała część kwartałów uzupełniona została o budynki szkolne i tereny zielone.

(2) Drugim ze sposobów uzupełnienia, mniejszym ze względu na skalę, było wstawianie pojedynczych budynków dopełniających zachowane pierzeje zabudowy historycznej.

¹⁶ Większość inwestycji prowadzonych w latach 70. skupiło się na wielkich osiedlach, które powstawały jako samodzielne satelity poza centrum.

Il. 4. Szczecin, zestawienie układu działek czynszowych sprzed II wojny światowej z zabudową w układzie grzebieniowym (oprac. K. Bizio)

Jednym z najciekawszych realizacji tego typu był budynek z lat 1960–1963 przy ul. Wojska Polskiego 51, zaprojektowany przez architekta Janusza Karwowskiego (il. 7), który zachował ogólne gabaryty zabudowy sąsiedniej, posługując się modernistyczną formą, z charakterystycznym dachem.

Przykładami wprowadzenia wysokich budynków, stanowiących akcent, przy równoczesnym zachowaniu wysokości na styku z zabudową historyczną, były: budynek mieszkalny z biurami ADM przy ul. Wielkopolskiej 43 autorstwa Tadeusza Ostrowskiego z 1965 r. (il. 8) oraz charakterystyczny budynek mieszkalno-usługowy przy ul. Krzywoustego 60–61 (il. 9), powstały według projektu architekta Mieczysława Janowskiego z 1961 r.

Il. 5. Budynek mieszkalny z lokalami usługowymi w parterach, przy ul. Wyzwolenia 4, 4a i 4b w Szczecinie (fot. K. Bizio)

Il. 6. Budynek mieszkalno-usługowy przy pl. Grunwaldzkim w Szczecinie autorstwa Tadeusza Ostrowskiego (po lewej) w zestawieniu z historyczną zabudową placu (fot. K. Bizio)

Il. 7. Budynek narożny na skrzyżowaniu ulic Jagiellońskiej i Wojska Polskiego w Szczecinie, autorstwa Janusza Karwowskiego (fot. K. Bizio)

Il. 8. Budynek mieszkalny z biurami na parterze przy ul. Wielkopolskiej 43 w Szczecinie, autorstwa Tadeusza Ostrowskiego (fot. K. Bizio)

Il. 9. Budynek mieszkalny z usługami przy ul. Krzywoustego 60–61 w Szczecinie, autorstwa Mieczysława Janowskiego (fot. K. Bizio)

Potrzeby mieszkaniowe wpłynęły na powstanie mniejszej od planowanej i rzeczywiście potrzebnej dla prawidłowego funkcjonowania obszaru liczby obiektów publicznych. Nie mniej jednak i w tym obszarze powstało kilka charakterystycznych budynków, które ze względu na rozwiązania urbanistyczne podzielić można na dwa podstawowe typy:

- (3) obiekty wolnostojące,
- (4) obiekty stanowiące uzupełnienia ciągów pierzejowych.

(3) Wolnostojące obiekty użyteczności publicznej stanowiły stosunkowo niewielką liczbę realizacji, choć w myśl założeń projektowych stanowić miały istotne dominanty funkcjonalne, uzupełniające przestrzeń miejską. Najwybitniejszym szczecińskim przykładem takiego rozwiązania był projekt kina Kosmos przy ulicy Wojska Polskiego 8, autorstwa architekta Andrzeja Korzeniowskiego, z lat 1955–1959. Budynek ten powstał przez zmianę układu drogowego, nie odtwarzając zniszczonych fragmentów pierzei dwóch historycznych kwartałów. Swą funkcją wpisywał się w szeroką fałę wielko-

Il. 10. Fragment fasady kina „Kosmos” przy ul. Wojska Polskiego 8 w Szczecinie, autorstwa Andrzeja Korzeniowskiego. Mozaika autorstwa Emanuela Messera – stan w czasie prac modernizacyjnych (fot. K. Bizio)

gabarytowych kin, które w latach 50. i 60. powstały w całej Polsce¹⁷. Na podkreślenie zasługują tu także rozwiązania frontowej mozaiki autorstwa Emanuela Messera (il. 10).

(4) Znaczna część parterów w budynkach mieszkalnych była przeznaczona na funkcje publiczne. Powstały także budynki usługowe, uzupełniające ciągi pierzei historycznych.

Jednym z najoryginalniejszych był nieistniejący już obiekt handlowy Barbara przy ul. Krzywoustego 76. Parterowy budynek z konstrukcją słupowo-kielichową, autorstwa Zbigniewa Grudzińskiego i Jana Okóło-Kułaka, zaprojektowano w końcu lat 50. Interesujący układ przestrzenny posiadał inny nieistniejący parterowy pawilon – Bar Szybkiej Obsługi Ekstra przy Al. Niepodległości 27. Powstały także pod koniec lat 50. obiekt zaprojektowany został przez architektów Zbigniewa Grudzińskiego, Ludwika Kołodziejczyka, Bogdana Skłodowskiego. Cechą tego zespołu było zastosowanie popularnego na przełomie lat 50. i 60. układu stalowo-drewnianych pergoli, który był

¹⁷ Jan Korzeniowski wraz z Romanem Dutkiewiczem byli autorami słupskiego kina Miłenium.

stosowany na przykład w centralnej przestrzeni Hansaplatz na wzorcowym berlińskim osiedlu Hansaviertel¹⁸. Kontynuowały one historyczną linię zabudowy, pozwalając na wycofanie parterowego budynku i stworzenie na jego przedpolu przestrzeni publicznej.

Próba oceny we współczesnym śródmieściu Szczecina architektury i urbanistyki powstałej w latach 1945–1981

Próba oceny urbanistyki i architektury śródmieścia Szczecina z lat 1945–1981 posiadać musi pewne elementy subiektywne. Próbując jednak obiektywizować oceny można je oprzeć o następujące dwa kryteria: ocenę zastosowanych rozwiązań w kontekście ich sąsiedztwa z zabudową historyczną, określenie możliwości przekształceń, dostosowania się do nowych wymagań funkcjonalnych oraz w konsekwencji współdziałania w tworzeniu ciągłości (lub braku ciągłości), atrakcyjności oraz złożoności współczesnej przestrzeni publicznej miasta.

Epizodyczny w architekturze i urbanistyce śródmieścia Szczecina okres socrealizmu, z jego realizacją Śródmiejskiej Dzielnicy Mieszkaniowej, charakteryzuje się bez wątpienia największym stopniem analogii wobec architektury historycznej. Współcześnie przez część mieszkańców jest on wręcz odbierany jako integralna część zabudowy historycznej. W tym kontekście uznać należy zachowanie ciągłości, szczególnie w odniesieniu do rozwiązań urbanistycznych oraz możliwość stosunkowo swobodnych dostosowań struktury architektonicznej.

Najdalej posuniętym odejściem od typologii zabudowy historycznej była realizacja osiedla Stare Miasto. Podkreślić należy zapewne szczytne idee, które towarzyszyły jej twórcom. Efekt tych wysiłków, z perspektywy 60 lat, uznać jednak należy za negatywny, ciężący w rozwoju miasta do dnia dzisiejszego. Centryczny rozwój miasta, który trwał od czasów średniowiecznych, został jednoznacznie przerwany i brak jest typowego dla wielu miast europejskich zespołu staromiejskiego. Od lat 90. XX w. prowadzone są prace w części pasa nadodrzańskiego, których celem jest próba zmiany wizerunku Starego Miasta i przywrócenie charakteru przestrzeni typowego dla rozwiązań historycznych. Choć efekty tych działań, a w szczególności realizacje poszczególnych kamienic, mogą także budzić kontrowersje, to jednak sama zasada

¹⁸ S. Schulz, C. G. Schulz, *Das Hansaviertel. Ikone der Moderne*, Berlin 2015, s. 48.

powrotu do historycznych rozwiązań jest powszechnie akceptowana i tym samym odbierana może być jako sprzeciw wobec modernistycznej koncepcji.

Najtrudniejszym w ocenie są ingerencje w strukturę miasta, powstałą na przełomie XIX i XX w. Najciekawsze w tym względzie pozostają pojedyncze budynki. Nawet w odniesieniu do budynków o przeskalowanych kubaturach, ale osadzonych w strukturze urbanistycznej, w większości przypadków mówić można o wzbogaceniu krajobrazu miejskiego. Odmienne ocenić należy jednak przykłady większych założeń urbanistycznych, które programowo odcinały się od kontekstu. Wprowadzania zabudowy grzebieniowej nie trzymającej historycznych linii zabudowy, czy też korekty, które w istocie dekomponowały historyczne place, uznać należy za wprowadzające chaos w zdyscyplinowany układ urbanistyki z przełomu XIX i XX w. W ocenach podkreślić jednak należy szczerze zaangażowanie architektów we wprowadzane zmiany. Aspekt ten został doceniony m.in. przez autorów monografii dotyczącej architektury Pomorza Zachodniego z lat 1961–1975, którzy tak oto podsumowali manifest głównego autora rozwiązań urbanistycznych Śródmiejskiej Dzielnicy Mieszkaniowej, Bronisława Sekuły¹⁹: „Powyższe słowa – dziś budzące krytyczne zdziwienie – zdają się świadczyć o autentycznej wierze architektów w głęboki sens idei modernistycznej, a realizacja dzielnicy śródmiejskiej stała się polem do przeprowadzenia eksperymentu zderzenia modernizmu z XIX-wiecznym eklektyzmem”²⁰.

Podsumowanie

Architektura powstała w latach 50., 60. i 70. stanowi współcześnie istotną pod względem ilościowym i jakościowym część śródmieścia Szczecina. Choć w większości przypadków była ona tworzona jako kontrpunkt wobec zabudowy sprzed II wojny światowej, to dla kilku już pokoleń Szczecinian tworzy ona jeden, wspólny zespół centrum. Wśród zrealizowanych obiektów brak

¹⁹ Bronisław Sekuła był obok Piotra Zaremby kluczową postacią szczecińskiej urbanistyki pierwszych trzech dziesięcioleci po zakończeniu II wojny światowej. Absolwent Wyższej Szkoły Inżynierskiej w Szczecinie (studia inżynierskie) i Politechniki Gdańskiej (studia magisterskie) pełnił kierownicze funkcje w Instytucie Architektury i Planowania Przestrzennego, w Zakładzie Urbanistyki i Planowania Przestrzennego Politechniki Szczecińskiej oraz szczecińskich biurach projektowych. Jako główny autor założeń urbanistycznych Śródmiejskiej Dzielnicy Mieszkaniowej zamieścił swój autorski komentarz dotyczący tej realizacji, który pt. *Przegląd realizacji architektonicznych Szczecina* został opublikowany w czasopiśmie „Architektura” nr 11/12 z 1961 r.

²⁰ W. Bał, R. Dawidowski, M. Raczyński, M. Sietnicki, A. M. Szymski, *Architektura polska lat 1961–1975 na obszarze Pomorza Zachodniego*, Szczecin 2007, s. 75.

było przykładów indywidualnych. Przyznać jednak należy, że większość zrealizowanych obiektów uznać można za solidne, nawiązujące do głównych nurtów architektury polskiej rozwiązania, a w szerszej perspektywie – za realizacje wyrażające głoszone przez teoretyków europejskiego modernizmu dążenie do przemiany śródmieść miast.

Czym zatem, z dzisiejszej perspektywy, są te historyczne już rozwiązania? W codziennej rzeczywistości miasto jest wciąż żywo przekształcaną, niejako aktualizowaną substancją architektoniczną. Wydaje się, że wciąż brak jest należytej świadomości klasy części rozwiązań. Przez wiele lat pokutował pogląd deprecjonujący architekturę przełomu XIX i XX w., a współcześnie ta deprecjacja przesunięta została na architekturę PRL-u. Stan taki zmienił się, co prawda, w ostatnich kilku latach jeśli idzie o część środowisk opiniotwórczych, pozostaje jednak wciąż obecny w masowym odbiorze. Świadczą o tym swoboda prowadzonych prac wyburzeniowych czy też charakter prac termorenowacyjnych, niszczących często finezyjne detale i proporcje modernistycznej architektury.

Najważniejszym, choć niejednoznacznym przekazem, pozostaje jednak intelektualna lekcja, jaką stała się modernistyczna próba naprawy przestrzeni miejskiej i skutki jakie te działania przynoszą współcześnie. Trudno, nawet z dzisiejszej perspektywy, nie dostrzegać bolączek gęsto zurbanizowanej przestrzeni czynszowej i patologii, do których mogła ona prowadzić. Trudno także odmówić niewątpliwie światłych idei modernistycznej rewolucji. Jednak ta rewolucja, w dużej mierze poprzez swoją radykalność i jednostronność, spotkała się z postmodernistyczną kontrrewolucją. Jednak to na wzajemnym kwestionowaniu dogmatów polega postęp i rozwój architektury. Warto więc uczyć się już na lekcjach odbytych, bo wszak dotyczą one, jak w przypadku żadnej innej ze sztuk, bezpośredniej jakości życia codziennego.

Abstract

The architecture and urban planning of Szczecin's (Stettin) city centre in years 1945–1981. Analysis of the genesis and an attempt to assess its contemporary presence on the basis of selected examples

The subject of the article is a discussion of urban and architectural solutions created in Szczecin's city centre in the years 1945–1981. Polish urban planners and architects of that time faced the need to address specific formal and functional problems, as well as the changing political context. Immediately after the war adaptation and renovation works were carried out. In the years 1953–1955, the construction of the Downtown District of Housing commenced, maintained in the spirit of restrained socialist realism. In the mid 1950s the rebuilding of the Old Town complex began. In the Old Town area, in the vicinity of a small number of preserved buildings, was located a housing estate consisting of freestanding residential buildings that were set up only in a free reference to the historical road system. From the late 1950s to the 1970s, as in other Polish cities, one could see the return of modernist ideas. In the area of urban solutions, two basic types of compositions can be distinguished: (1) new quarters of buildings that most often do not refer to historical compositions and have a linear arrangement; (2) completion of the building with an infill character. In terms of architectural compositions, it is possible to distinguish: (3) compositions of freestanding objects; (4) compositions of objects that complement the frontages. It should be emphasized that urban and architectural development at that time was created as a counterpoint to historical solutions. Among the objects built there were no individual examples. These complexes, however, reflect the main streams of Polish contemporary architecture, and in a broader perspective express the desire to change the face of the downtown area, which was proclaimed by theoreticians of European modernism.